

Kitap Tanıtımları
Book Reviews
تعريف الكتب

Ramon HARVEY

Transcendent God, Rational World: A Mâtürîdî Theology

Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021. xvi+280 sayfa. ISBN: 9781474451642

■ Muammer İSKENDEROĞLU*

Ebû Mansur Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Mâtürîdî kelâm okulu üzerine hemTürkiye'de hem de Batı'da dikkat çekici çalışmalar yayımlanmaya devam ediyor. Bu çalışmaların bazıları ile ilgili değerlendirmelerimi daha önceki yazılarımda yayımlamıştım.¹ Bu yazımda da Ramon Harvey'in yukarıda künyesi verilen çalışması ile ilgili tasvir ve değerlendirmelerimi sunacağım. Yazarın çalışmasını daha önceki çalışmalardan ayıran en önemli husus, Mâtürîdî kelâmının temel tartışmalarını modern din felsefesindeki tartışmalar ile diyaloga sokarak güncel felsefi tartışmalara katkı sağlamasıdır. Bu bağlamda Harvey özellikle Husserl'in fenomenolojik geleneği ile analitik din felsefecileri ve ahlakçıların tartışmalarına bolca atıflar yapıp Mâtürîdî geleneğindeki tartışmalarla paralelliklerine dikkat çekiyor.

Harvey'in çalışması yedi ana bölümden oluşuyor. Girişte yazar İslam kelâmının din felsefesi ile uyduğuna ve kelâm geleneği içinde modern felsefenin araçlarının kabul gördüğüne vurgu yaparak, kitabında temel iddiasının Mâtürîdî geleneğinin aksine Mâtürîdî'nin *temelci* olmadığını ifade ediyor. Bu açıdan onun E. Husserl, H. Gadamer ve özellikle A. MacIntyre gibi modern filozofları öncelediğini iddia ediyor (4-5). Yazar, Mâtürîdî ile ilgili incelemesinin amacının klasik kelâmî tartışmalardaki fikirleri çağdaş felsefi teolojide kullanmak amacıyla ortaya çıkarıp geliştirmek olduğunu, bu amaçla da güncel İslamî kelâm-ı cedid yaklaşımından, Hristiyan felsefi teolojisinden ve din felsefesinden yararlandığını ifade ediyor.

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Blümü, Din Felsefesi Anabilim Dalı. E-Posta: iskenderoglumuammer@gmail.com ORCID ID: <https://www.orcid.org/0000-0003-1857-9826>

1 Muammer İskenderoğlu, "Ulrich Rudolph, Al-Mâtürîdî And The Development of Sunnî Theology in Samarqand". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 22 (2014): 194-198; İskenderoğlu., "Aldosari, Ayedh S. Hınañî Mâtürîdîsm: Trajectories of a Theological Legacy, with a Study and Critical Edition of Al-Khabbâzî's Kitâb Al-Hâdî". *Islam and Christian-Muslim Relations* 31/4 (2020): 448-450.

Gelenek ve akıl başlıklı ilk bölümde Harvey Mâtürîdî kelâm sisteminin epistemolojisini ele alıyor ve kelâm-ı cedîd bağlamında bunu geliştirmeye çalışıyor. Bu amaçla öncelikle Mâtürîdî'nin epistemolojisini ele alıp onun temelci olmayan yaklaşımı ile okulun sonraki temsilcilerinin yaklaşımı arasındaki farklılığına dikkat çekiyor. Ardından Mâtürîdî'nin yaklaşımının kelâmî ve felsefî arkaplanını sunuyor. Sonrasında Mâtürîdî geleneğinin oluşum, klasik, geç klasik ve modern dönemdeki gelişimini ve bu süreçte Eş'arîlik ve İbn Sînâcılıkta etkileşimini ele alıyor. Son olarak da Kant sonrası hem kıta Avrupası hem de analitik felsefe geleneği bağlamında gelenek ve akıl konusunu değerlendiriyor. Yazara göre İslam geleneği açısından felsefî teolojinin güncel problemleri ile yüzleşmede Mâtürîdî'nin kendisini eleştirel olarak okumak, okulun sonraki dönemlerdeki temsilcilerinin uzlaştırmacı çözümlerinden daha faydalıdır. Mâtürîdî'nin bilgi teorisini tasvir eden Harvey, bu yaklaşımı Alvin Plantinga ve Nicholas Wolterstorff gibi modern düşünürlerin yaklaşımı ile karşılaştırıyor. Bu düşünürlerin gözden geçirilmiş delilciliğinin, Mâtürîdî'nin sunduğu yaklaşımla uyduğunu ifade ediyor. Mâtürîdî'nin projesinin temelci olmayan yorumu, geleneğe çağdaş felsefî yaklaşımları kullanma yolunu açar ve onun kelâmî fikirlerini bunlar üzerine kurmasını sağlar. Bu aynı zamanda Mâtürîdî'nin açıkça geliştirmedeği şu sonuca götürür: Akıl sistematik kullanımı her zaman belli bir geleneğe has söylem biçimlerinden çıkarılmıştır. Nitekim kendi dönemindeki diğer kelâmcılarınki gibi Mâtürîdî akılcılığı da Aristocu-Yeni Platoncu geleneğe dayanmaktadır ve o çağdaşlarından çok daha rahat biçimde bunu kabul etmektedir.

Harvey, MacIntyre'in otorite, sorgulama, yeniden formülleştirme, doğrulama, metodoloji ve teori olmak üzere altı aşamadan oluşan meta-teorisini (53) Mâtürîdî kelâmına uyarlayarak onu analitik ve kıta Avrupası felsefesinin araçlarıyla harmanlıyor. Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin kelâmî formülleştirmelerinin tarihin belli bir aşamasında dondurulamayacağına ve bunların sürekli doğrulanmaları gerektiğine dikkat çekiyor. Bu bağlamda yazar, İslamî açıdan hakikati akılcı bir şekilde yorumlamada modern düşüncenin teorik ve metodik imkanlarının dogmatik gerekçelerle heba edilmemesi gerektiğini ifade ediyor (54).

Varlığın mâkûliyeti ve insan tarafından kavranabilirliği fikri, düşünce tarihinde Herakleitos'a kadar geri gider. Mâtürîdî de bu fikre Tanrı'nın hikmeti kavramıyla Kur'ânî bir temel sunar. Modern dönemlerde bu fikri tekrar ele alıp onu hem âlem bilgisi hem de Tanrı bilgisi ile irtibatlandıran Husserl'dir. Harvey ikinci bölümde Husserlci yaklaşımı İslam kelâmına uyarlayacağını ifade ediyor ve bunun daha önce Hasan Hanefî gibi düşünürler tarafından da denendiğine dikkat çekiyor.

Bu bağlamda yazar ilk olarak zihin, âlem ve Tanrı arasında teolojik ve felsefi ilişkiyi detaylı ele alıyor. Ardından maddî ve kategorik şeylerin bilgisini ya da formal ontolojiyi tartışıyor, son kısımda da maddî ontoloji tartışmasına geçiyor. Âlemin mâkul olduğu ve insanın âlem bilgisinin onu Tanrı hakkında geçerli çıkarımlara götüreceği klasik kelâmcılar tarafından benimsenen önemli bir ilkedir. Mâtürîdî de bu ilkeyi tartışıyor ve şahit ile gâib arasındaki bu çıkarımda tam bir uyuşmanın olabileceğini reddediyor. Bu bağlamda Harvey kuantum mekaniğinin getirdiği belirsizliğin Tanrı'nın mutlak bilgisine bir tehdit oluşturup oluşturmadığı sorusuna olumsuz cevap veriyor ve bunu beşinci bölümde detaylı tartışacağını ifade ediyor. Yine insanî bilinç merkeze alındığında gözlemcinin olmadığı durumda âlem veya onun bir yönü ile ilgili ne söylenebileceği sorusuna da Husserlci yaklaşımla cevap verilebileceğini ifade ediyor. Yazar detaylı tartışmalarla Mâtürîdî kelâmının gayeci yaklaşımı ile Husserl'in aşkın fenomenolojisini ve kuantum mekaniğinin bulgularını biraraya getirerek insanı âlemin merkezine yerleştiriyor. Mâtürîdî'nin de vurguladığı gibi insan küçük âlemdir, bu nedenle onun akletmesinin kavramsal temelleri ele alınmalıdır. Yazar bölümün devamında bu meseleyi inceliyor. Bu bağlamda Mâtürîdî'de varlık mâhiyet ilişkisini, süreç içerisinde Fahrreddin Râzî üzerinden İbn Sînâci yaklaşımın okul içinde kabul görme sürecini ve modern bağlamda Husserlci yaklaşımla meselenin tekrar nasıl ele alınabileceğini tartışıyor. Harvey ardından da maddî ontoloji tartışmasına geçiyor. Burada da Husserlci fenomenolojik trop teorisinin Mâtürîdî'nin kelâm kozmolojisini yorumlamada yararlı olabileceğini, hatta bir sonraki bölümde ilâhî tropolar fikrinin Tanrı'nın sıfatlarını tartışmanın etkili bir yolu olabileceğini savunuyor. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin araz kavramını tropalara benzeten yazar modern ontolojinin gelişim aşamalarını detaylı inceleyerek Mâtürîdî ontolojisinin Husserlci yönde nasıl geliştirilebileceğini sorguluyor.

Doğal teoloji başlıklı üçüncü bölümde Harvey, Tanrı'nın varlığına dâir akli delilleri ele alıyor. Burada yazar Mâtürîdî'nin *Kitâbu't-Tevhîd*'inde sunduğu delilleri modern felsefenin doğal teoloji delilleri bağlamında ele alıp bunların güncel değerini tartışıyor.

Kitabın sonraki bölümleri Tanrı'nın tabiatı ve sıfatları tartışmalarına ayrılıyor. Bu bağlamda Harvey ilk olarak dördüncü bölümde Tanrı'nın tabiatına dâir tartışmaları ele alıyor. Burada yazar özellikle iki mesele üzerinde yoğunlaşıyor: Tanrı hakkındaki dilin sınırlılığına dâir epistemolojik sorgulama ve ilâhî tabiatın kendisine dâir ontolojik sorgulama. Yazar bu meselelere de modern felsefi teolojinin, özellikle de Tanrı'nın zaman, zorunluluk ve kendi tabiatı ile ilişkisine dâir

yaklaşımının ışığında yaklaşarak ilâhî tabiata dâir Mâtürîdî yaklaşımın ilkelerini yorumlamaya çalışıyor. Aristocu-Yeni Platoncu düşüncenin dilini, kendi kelâmî amaçları için uyarlayan klasik kelamcılar arasında Mâtürîdî'nin katkılarına dikkat çeken Harvey, ardından onun takipçilerinin Eş'arîliğin etkisiyle Mâtürîdî'nin yolundan önemli ölçüde ayrıldıklarını göstermeye çalışıyor. Burada da çağdaş teolojik proje için onun görüşlerinin yeniden dikkate alınmasının daha uygun olduğunu ifade ediyor. Tanrı'nın basitliğine dâir tartışmalar buna bir örnek olarak verilebilir. Yazara göre Mâtürîdî Tanrı'nın zâtî ile sıfatlara sahip eksiksiz'özne'yi kastederken, okulun sonraki temsilcileri zât ile kendisine sıfatlar ilave edilen özü kasdetmektedirler. Bu bağlamda Mâtürîdî'ye göre Tanrı'nın tabiatı ile varlığı arasında sadece kavramsal bir ayırım yapılabilir (142). Tanrı'nın sıfatlarını da ancak temsili dille tartışmak mümkündür. Mâtürîdî'ye göre Tanrı, kendisine yüklenen sıfatları da içeren ezeli tabiata sahip bir varlıktır (*ayn*). Okulun klasik döneminde bu tabiat anlayışındaki zat sıfat bütünlüğü gözardı edilerek Tanrı'nın zâtî sıfatlarının yüklendiği ezeli bir zât olduğu şeklinde analiz edilmiştir.

Harvey sıfat tartışmasını kitabın sonraki üç bölümünde daha deyatlı bir şekilde ele alıyor. Bu bağlamda ilk olarak beşinci bölümde, ilim ve hikmet sıfatlarını inceleyiyor. Yazar erken dönem Mâtürîdî geleneğinde Tanrı'nın ilmi yanında hikmetini de ayrı bir sıfat olarak vurgulanmasının dikkat çekici olduğunu ve bu sıfatın daha sonra tekvin sıfatına asimile edilerek terkedildiğini ifade ediyor. Yazara göre ilâhî hikmet kavramı, Mâtürîdîlik ile Eş'arîliğin pek uyuşmadığı bir kavramdır. Mâtürîdî'nin kendisi ve erken dönem Mâtürîdî kelâmcıları bu kavrama özellikle vurgu yaparken, onbirinci asırdan itibaren okulun temsilcileri bu kavramın merkezi önemini azaltıp ilim ve tekvin sıfatlarını ön plana çıkarmışlardır.

Mâtürîdî kelâmının ayırt edici terimi olan tekvin sıfatı, Harvey'in altıncı bölümde detaylı tartıştığı sıfattır. Yazara göre Eş'arîlerin ilâhî fiilleri izafet yapıp onlara ezeli sıfatlar sınıfında yer vermeyen konumları Tanrı'nın konuşma, işitme ve görme fiillerini ezeli kabul etmeleriyle tutarsızlık oluşturmaktadır. Diğer taraftan bütün bunlar Mâtürîdî ve erken dönem takipçileri tarafından ezeli fiiller olarak kabul edilmiş, ancak klasik dönemde zâtî sıfatlar listesine eklenmiştir. Eş'arîlikle uzlaştırma bağlamında gerçekleşen bu değişim, ezeli ilâhî fiile dâir Mâtürîdî konumu zayıflatmıştır.

Tanrı'nın ezeli fiilleri meselesi birçok konunun tartışılmasını gerektiriyor. Bu bağlamda Harvey son bölümde ilâhî kelâm ve Kur'ân konusunu tartışmakla yetiniyor. Yazar tartışmaya önce konunun Ebû Hanîfe'nin mirasındaki kökleriyle başlayıp ardından Mâtürîdî'nin eserlerinde nasıl ele alındığını, sonrasında Mâtürîdî

geleneğinde nasıl işlendiğini tasvir ediyor, son olarak da çağdaş felsefi teoloji ve İslam düşüncesine atıfla konuya dâir yeni yaklaşımlar geliştirmeyi deniyor.

Harvey, Mâtürîdîlik ile ilgili daha önce Batı'da yayımlanan eserlerin, özellikle de Ulrich Rudolph'un *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunni Theology in Samarqand* adlı eserinin bulgularını büyük oranda benimseyip, Mâtürîdî'nin dikkat çekici görüşlerinin modern felsefi teoloji ve din felsefesi içerisindeki tartışmalar bağlamında önemine ve anlamlılığına vurgu yapıyor. Bu bağlamda yazar Mâtürîdîliğin Eş'arî-Mâtürîdî uzlaştırmacılığından kurtulup kendi yapısını yeniden kurması gerektiğini savunuyor. Bunun da samimi bir entelektüel çaba olması gerektiğine vurgu yapıyor. Bu bağlamda yazar, Mâtürîdîliğin Türkiye'de günümüzde olduğu gibi Hanefî-Mâtürîdî kimliği vurgulama veya ulusalcı bir projenin aracına dönüşmemesi gerektiğini de ifade ediyor (234).

Bugün Türkiye'de çok farklı kesimler Mâtürîdî mezhebini benimsediklerini iddia ediyorlar. Bu kesimler Mâtürîdîlikten çok farklı şeyler anladıkları şüphe götürmez bir husustur. Daha önemli husus ise Mâtürîdî'nin kendi görüşlerinin ve farklı dönemlerdeki Mâtürîdîliğin güncel geçerliliği sorunudur. Yapılması gereken slogan-cı yaklaşımların bir tarafa bırakılarak güncel bilimsel ve felsefi yaklaşımlarla ciddi etkileşime girerek bu okulu ölü bir fikir okulu olmaktan kurtarıp günümüze hitap eden canlı bir düşünce okuluna dönüştürmektir. Bu bağlamda içeriği tartışmaya açık olsa da, Harvey'in kitabının dikkat çekici teklifler sunduğu söylenebilir.

